

ЗАОЧНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОСВІТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ СЕРЕДИНИ 1940-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1950-х рр.

Розглядається ситуація з підготовкою спеціалістів для сільського господарства у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах аграрницького профілю в республіці в контексті політики держави по відродженню сільського господарства у перше повоєнне десятиріччя.

Ключові слова: Україна, повоєнна відбудова, сільськогосподарська освіта, заочна освіта, підготовка кадрів.

Рассматривается ситуация с подготовкой специалистов для сельского хозяйства в высших и средних специальных учебных заведениях аграрного профиля в республике в контексте политики государства по восстановлению сельского хозяйства в первое послевоенное десятилетие.

Ключевые слова: Украина, послевоенное восстановление, сельскохозяйственное образование, заочное образование, подготовка кадров.

It is examining the situation with the preparation of the specialists for agriculture of republic in the contexts of the state politic by restoration of agriculture on the forst after-war decade.

Key words: Ukraine, after-war restoration, agricultural education, correspondence course, preparation of the staff.

Повоєнна відбудова сільського господарства України має солідну історіографію [1; 8; 10; 11; 12]. Проте предметом основної уваги дослідників, це особливо стосується періоду до 1991 р., був показ успіхів по відродженню матеріально-технічної бази галузі [2; 11; 22]. Через це цілий ряд проблем, у тому числі й така як забезпечення кадрового потенціалу галузі, ослабленого за роки війни, не знайшли свого висвітлення. Тож пропонуване повідомлення має на меті до певної міри заповнити існуючу нау-

кову прогалину. Предметом дослідження виступає заочна сільськогосподарська освіта республіки, її місце та роль у вирішенні проблем по забезпеченню кадрових потреб сільського господарства в умовах політики держави по збільшенню продуктивності аграрного виробництва.

Ситуація, яка склалася в аграрному секторі економіки України в повоєнний період, потребувала напруження всіх сил та залучення всіх можливостей для відбудови галузі, в тому числі й такої, як інтелектуалізація керівництва виробничими процесами в колгоспах та в обслуговуючих його сферах. Проте заходи, які були вжиті для цього керівництвом країни, не дали належних результатів. Так, у результаті курсу на «покращення підготовки кадрів» сільське господарство й одна з його важливих складових, а саме – підготовка кадрів, опинилися в різних відомствах. У 1946 р. всі сільськогосподарські вузи були виведені з підпорядкування Міністерства сільського господарства СРСР і передані Міністерству вищої освіти Союзу, а пізніше – Міністерству культури (в результаті їх злиття).

Цей захід, здійснений з метою оптимізації управління вищою освітою, не виправдав сподівань. По-перше, з передачею в інше відомство інститутів була втрачена можливість оперативного керування ними у відповідності з власними потребами галузі. По-друге, з переходом до Міністерства культури матеріальний стан вузів не став кращим у порівнянні з їх перебуванням у «рідному» міністерстві. Адже обидва відомства фінансувалися за залишковим принципом. У результаті вкрай повільно відбувався процес відновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів та їхніх навчальних господарств, відбудови навчальних корпусів, лабораторій, майстерень, гуртожитків, мали місце серйозні проблеми з забезпеченням літературою, наочними приладами, організацією виробничої практики, що серйозно позначалося на якості й кількості підготовки фахівців.

У той же час, на тлі незадовільного ставлення держави до проблем швидкого відродження довоєнного матеріально-технічного, наукового, навчального потенціалу вищої і середньої сільськогосподарської школи, висувалися до них вимоги по розширенню підготовки спеціалістів, оскільки гостро стояла проблема заповнення вакансій, викликана демографічними втратами першої половини 1940-х рр. На існуючій матеріальній основі навча-

льні заклади мусили збільшувати учнівські та студентські контингенти. Але саме їх матеріально-технічні можливості стримували таке нарощування і в кількісному, і в якісному плані. І не давали змоги задовольнити всезростаючі потреби аграрного виробництва у фахівцях.

Наприклад, у 1947 р. у технікумах налічувалося 28 835 учнів, що становило 161 % довоєнного рівня, а в 1952 р. їх кількість зросла до 30 678 чол., тобто, – лише на 6,4 % [12, арк. 10]. Відповідними до темпів підготовки були і темпи забезпечення галузі фахівцями. Так, якщо в 1947 р. випуск всіх середніх спеціальних закладів республіки становив 7 290 молодих спеціалістів, то через 6 років, тобто в 1953 р., – лише на 500 більше [13, арк. 335]. Незважаючи на те, що майже всі випускники технікумів залишалися в розпорядженні Міністерства сільського господарства України і розподілялися в його системі, таких об'ємів підготовки їх було недостатньо. Так, при незначних випусках спеціалістів з вищою освітою і ще менших кількостях їх отримання галуззю виходило, що на 10 інженерів, агрономів і зоотехніків, які прибували в сільське господарство республіки, припадало лише 15–17 спеціалістів середньої кваліфікації [3, арк. 10].

Ситуація у вищій школі була не менш складною. Вона визначалася, в першу чергу, підпорядкованістю сільськогосподарських вузів непрофільному міністерству, яке, до того ж, знаходилося поза межами України і для якого приділення уваги саме питанням підготовки спеціалістів для сільського господарства не було основним.

Саме з таких позицій і здійснювалася діяльність по підготовці кадрів для сільського господарства республіки. Але така система управління кадровим забезпеченням виявила свою неповороткість і негнучкість. Так, хоч і відбувалося розширення підготовки спеціалістів, але цей процес відбувався повільно, без урахування постійно зростаючих потреб матеріально-технічної бази колгоспного виробництва республіки, його вимог щодо кількісних характеристик, рівня професійної, профільної підготовки працівників різних ланок, структур, організацій галузі. Це сприяло серйозним диспропорціям у задоволенні потреб аграрного виробництва республіки в них. Так, протягом першої повоєнної п'ятирічки повільно зростали прийоми в інститути, що, відповідно, визначало й незначні, порівняно з потребами, випус-

ки молодих спеціалістів. Лише в 1950 р. уперше було зроблено набір, який міг вважатися таким, що відповідає потребам. Було прийнято на 100 % більше, ніж в 1940 р., але випуск у тому році лише на 40 % перевищував довоєнний (13 600 чол.), що аж ніяк, при зростаючих потребах, не могло бути задовільним [4, арк. 3]. Це свідчило, що фактично в нових умовах підходи керівництва Міністерства культури щодо підготовки спеціалістів аграрної сфери мало в чому змінилися в порівнянні з довоєнним часом, коли основним призначенням інститутів вважалася підготовка кадрів для роботи в науково-дослідницькій сфері, плануючих і контролюючих організаціях.

При таких підходах на тлі домінування загальнодержавних інтересів, як це розуміли керівники центральних відомств союзного рівня, вирішення проблеми кадрового забезпечення сільського господарства України віддалялося. Адже внаслідок такої політики відповідних міністерств за період з 1946 по 1953 р. за межі України з підготовлених її вузами молодих спеціалістів сільського господарства було направлено 50,4 % [21, арк. 35].

Таким чином, у нових умовах у вирішенні кадрових питань надавалася перевага старим схемам підготовки й розподілу спеціалістів, що супроводжувалося неврахуванням місцевих потреб. Певним виходом з ситуації, що склалася з кадровим забезпеченням сільського господарства, могла бути підготовка спеціалістів заочним шляхом. За умов організаційних та структурних зрушень повоєнного часу, що відбувалися в суспільстві, в економіці, культурі, в тому числі в освіті, система заочної підготовки фахівців сільського господарства продовжувала функціонувати в довоєнному режимі. Тоді нею з 1935 р. (початку регулярних випусків спеціалістів) по 1941 р. було підготовлено всього 1 249 чол. [19, арк. 15]. У повоєнний період ситуація не змінилася. Всього в масштабах Радянського Союзу заочним шляхом щорічно продовжувало готуватися в середньому по 175 чол. [19, арк. 15]. Фактично цей напрямок підготовки фахівців знаходився в тіні, через що був мало популярним у молоді, а з іншого боку, – не користувався підтримкою з боку керівників сільськогосподарських організацій та управлінських структур галузі.

У результаті, в умовах зростаючого попиту на випускників вузів і технікумів, така форма їх підготовки була незатребуваною в аграрній галузі. Так, у 1947/1948 н. р. заочники в сільськогос-

подарських вузах становили 17 % студентських контингентів, у той час як у технічних вищих навчальних закладах ця категорія дорівнювала 50 %, а в гуманітарних – 60,3 % [15, арк. 39]. Однією з причин такого стану було те, що підготовка заочним шляхом спеціалістів здійснювалася в обмеженій кількості вузів і розширення її відбувалося вкрай повільно. Наприклад, в Україні у 1947/1948 н. р. було лише 6 заочних відділень з контингентом студентів у них 758 чол. Випуск же в тому році зробили тільки 4 вузи і становив він всього 61 чол. [20, арк. 151]. Підготовки ж заочним шляхом спеціалістів сільського господарства середньої кваліфікації в країні взагалі не існувало.

Міністерство вищої освіти, користуючись підвищеною увагою до проблем сільського господарства, що мала місце в країні після лютневого 1947 р. пленуму партії, який поставив завдання пришвидшити відбудову сільського господарства, зробило спробу зорієнтувати державне керівництво на можливість активізації потенціалу заочної системи підготовки фахівців для аграрної галузі. З цією метою була подана на ім'я Г. Маленкова, який в Політбюро ЦК КППС відповідав за питання сільського господарства, аналітична записка *«Об укреплении и развитии высшего и среднего заочного сельскохозяйственного образования»*, в якій змальовувався стан справ у цій галузі навчання.

Зроблений аналіз засвідчував, що ситуація, яка склалася із заочною сільськогосподарською освітою, була опосередкованим відображенням ставлення держави до села і всієї сільськогосподарської галузі, в тому числі і до системи, яка готувала фахівців для аграрного виробництва. Записка констатувала факт вкрай обмеженої матеріальної бази, організаційних, методичних, фінансових тощо можливостей заочних відділень сільськогосподарських ВНЗ, а також – певну дискримінацію їхніх студентів порівняно з заочниками навчальних закладів інших профілів. Так, у них значно коротшими виявилися відпустки на екзаменаційні сесії, на підготовку дипломних проєктів, і вони до того ж не оплачувалися, на відміну від інших ВНЗ [19, арк. 19].

У проєкті постанови, що додавалася до записки, були викладені пропозиції щодо вдосконалення системи заочної сільськогосподарської освіти і підвищення її ефективності. Але з усього комплексу рекомендацій вище керівництво країни взяло до уваги лише організаційний блок, проігнорувавши соціально-еко-

номічний, чим і була визначена, в кінцевому результаті, половинчастість вирішення проблеми. Тобто, знову була віддана перевага традиційним для правлячої верхівки кількісним підходам у вирішенні проблеми.

Восени 1949 р. у країні започатковується заочна форма підготовки спеціалістів середньої кваліфікації. Але, через недостатність уваги з боку відповідних структур, її робота налагоджувалася дуже складно. Протягом років так і не вдалося вийти на встановлювані норми прийому. В 1949/1950 н. р. при плані по країні 5 208 чол. було набрано лише 76,1 %, в наступному 1950/1951 н. р. з 5 029 – 86,6 %, а в 1952/1953 н. р. – при плані 7 250 частка зарахованих становила 76,2 % [16, арк. 7]. Аналогічні процеси відбувалися і в Україні. Так, у 1952/1953 н. р. з запланованих 2 700 чол. було прийнято лише 85,2 % [18, арк. 16].

З 1950 р. у вищій сільськогосподарській школі було розширено мережу заочних відділень і збільшено прийом в них. У 1952/1953 н. р. на її відділеннях у сільгоспвузах республіки вже навчалось 2 873 чол. [6, арк. 8–10], тобто в 4 рази більше порівняно з 1947 р. Але, як показала практика, таке збільшення не могло задовольнити потреби галузі. Адже в середньому на відділення припадало 260 чол. А в ряді навчальних закладів ці показники були значно нижчими. Наприклад, у Білоцерківському сільськогосподарському інституті навчалось 85 чол., в Житомирському – 131, у Харківському інституті механізації сільськогосподарства – 100 [20, арк. 152]. Така їх нечисленність визначалася планами набору, що встановлювалися для кожного вузу і по кожній спеціальності конкретно Міністерством вищої освіти СРСР за вказівкою Держплану та Ради Міністрів Союзу, які і визначали доцільність розширення підготовки спеціалістів по тих чи інших спеціальностях, виходячи зі свого розуміння такої доцільності.

Фактично здійснені урядом заходи мало позначилися на роботі заочної системи по підготовці спеціалістів, оскільки торкалися лише кількісного боку справи і не зачіпали організаційних питань, пов'язаних з роботою заочних відділень, їх матеріальної бази, фінансування, статусу даної структури в системі сільськогосподарських ВНЗ, всієї методичної роботи їх, а також соціально-економічних проблем, пов'язаних з навчанням студентів. Так, уряд не ліквідував несправедливість стосовно компенсації їм

витрат на період екзаменаційних сесій та дипломування, не було збільшено і строк на відпустки, фактично вони не були зрівняні в правах у цьому плані з тими, хто навчався у вузах і технікумах інших профілів.

Через неналежну увагу до проблем внутрішньої організації навчальних закладів становище заочних відділень було досить невизначеним. Вони розглядалися керівництвом вузів і різних їхніх підрозділів, фактично, як окрема структура, що організаційно вимушено прилучена до навчальних закладів. Результатом такого стану речей було те, що заочні відділення не мали необхідної навчальної бази і мусили орендувати її як у інститутах і технікумах, так і у інших установах. Викладання в них не входило в науково-педагогічне навантаження професорсько-викладацького складу навчальних закладів. І в умовах погодинної оплати, що діяла в той час у вищій школі, кваліфіковані викладачі в основному читали на стаціонарі, а на заочних відділеннях – ті, кому потрібно було ще набувати викладацького досвіду – молоді кандидати наук, асистенти, аспіранти.

Як говорив у своєму виступі на одній з нарад працівників сільськогосподарських вузів директор Всесоюзного сільськогосподарського інституту заочної освіти В. Зирянов, *«директора ряда стационарных сельскохозяйственных институтов смотрят на студентов-заочников подчас как на обузу и не уделяют заочным отделениям необходимого внимания»* [7, арк. 115]. Через таке ставлення до заочних відділень вузівської адміністрації, фінансування їх здійснювалося в мізерних розмірах, штати були вкрай недостатніми, оплата – відповідною, що не давало можливості їхнім працівникам виконувати свої функції належним чином. Наприклад, в Одеському СГІ при контингенті 540 чол. в 1952 р. була введена лише одна ставка секретаря відділення (методиста – за сучасною термінологією) з посадовим окладом 380 крб, в Харківському СГІ – лише одна ставка завідуючого відділенням. І він мав у своїй особі поєднувати обов'язки і керівника підрозділу, і технічного працівника [20, арк. 165].

Результати ж такої непорядкованості позначилися на роботі заочних відділень і визначали досить незначну ефективність їхньої діяльності по підготовці спеціалістів. Щорічно мали місце значні відрахування студентів за неуспішність, особливо на молодших курсах. Через це лише одиниці з прийнятих на перший

курс закінчували навчальний заклад. Не допомагала навіть широко застосовувана в сільськогосподарських вузах практика залишення на повторний курс – так зване «другорічництво», оскільки переважна більшість студентів полишала навчання на першому курсі, що не давало їм права на продовження навчання. Так, у 1950/1951 н. р. з 2 768 заочників, що навчалися у вузах республіки, майже 62 % становили студенти першого курсу і 31 % – другого. На всі інші курси припадало лише 7 %. Причому на четвертому навчалася лише 29 чол., що становило 0,9 % всього складу заочників [20, арк. 153]. Тобто, по республіці заочна система підготовки спеціалістів щорічно випускала по декілька десятків чоловік. Це аж ніяк не задовольняло потреби її сільськогосподарської галузі.

Неефективність роботи заочної сільськогосподарської освіти була очевидною. Це розуміли відповідальні особи на регіональному рівні, але могли лише констатувати проблему. Так, у грудні 1952 р. начальник Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР М. Коваль у доповідній записці в ЦК КП(б)У зі всією відвертістю змалював стан заочної сільськогосподарської освіти і зробив однозначний висновок, що «масштаби заочної підготовки в сільськогосподарських вузах совершенно недостаточны. Учитывая, что с каждым годом в народное хозяйство будет направляться все больше и больше молодежи, оканчивающей средние школы и техникумы, крайне необходимо расширить заочное образование» [20, арк. 153].

Тобто заочна школа, як і в цілому вищі і середні сільськогосподарські навчальні заклади, в повосінний період не була зорієнтована на необхідну кількісну і якісну підготовку спеціалістів аграрного виробництва. Незважаючи на заходи, здійснені урядом країни по активізації її діяльності, в першу чергу, через їх обмеженість, вона продовжувала функціонувати в «неспішному» режимі, через що не могла стати джерелом забезпечення гостро потребуемого спеціалістів аграрного виробництва України.

Бібліографічні посилання

1. *Вербницкая О. М.* Российское крестьянство: от Сталина к Хрущову. Середина 40-х – начало 60-х гг. / О. М. Вербницкая. – М., 1992.

2. *Вылцан М. А.* Восстановление и развитие материально-технической базы колхозного строя (1945–1958) / М. А. Вылцан. – М., 1976.
3. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 9396, оп. 5, спр. 1028.
4. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 332.
5. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 310.
6. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 8, спр. 723.
7. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 1029.
8. *Завальнюк О.М.* Новітня аграрна історія України / О. М. Завальнюк, І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2004.
9. *Игнатовский Л. А.* Крестьянство и экономическая политика партии в деревне / Л. А. Игнатовский. – М., 1971.
10. *Ізмайлова С. І.* Управління аграрним виробництвом: шляхи і уроки реформ 40-х – сер. 50-х рр. ХХ ст. / С. І. Ізмайлова // Україна ХХ ст.: історія і право. – 1996. – № 1. – С. 172–185.
11. *Панченко П. П.* Сторінки історії України ХХ ст. (українське село: поступ, сподівання, тривоги) / П. П. Панченко. – К., 1995.
12. Російський державний архів економіки (далі – РДАЕ). – Ф. 7486, оп. 17, спр. 3164.
13. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 17, спр. 2022.
14. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 18, спр. 695.
15. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 1, спр. 7572.
16. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 17, спр. 2055.
17. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 18, спр. 3164.
18. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 18, спр. 3164.
19. РДАСП. – Ф. 17, оп. 138, спр. 110.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 30, спр. 2834.
21. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 31, спр. 3322.
22. *Юрчук В. Б.* Боротьба Компартії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945–1952 рр.) / В. Б. Юрчук. – К., 1965.

Надійшла до редколегії 16.04.2013